

ЛОКАЛІЗАЦІЯ ОБ'ЄКТА НА ШКАЛІ ЧАСУ: ВЕРБАЛІЗАЦІЯ АВТОРСЬКОЇ ОСІ «МИНУЛЕ/ТЕПЕРІШНЄ/МАЙБУТНЄ»

LOCALIZATION OF THE OBJECT ON THE TIME SCALE: VERBALIZATION OF THE AUTHOR AXIS "PAST/PRESENT/FUTURE"

Козярук А.І.,

orcid.org/0000-0002-3327-9410

аспірант кафедри української мови

Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

У статті йдеться про визначення перебування об'єкта на шкалі часу та авторської номінації точного та суб'єктивного часопростору. Специфіка полягає в пізнавальній діяльності суб'єкта, який надає кількісно-часову оцінку та в наборі конкретних та частково-невизначених номінацій часу, які є в словниковому запасі автора тексту, що породжує два основних моменти створення та сприйняття кількісно-часової оцінки. Така загальна оцінка виникає на основі цілісного сприйняття або відтворення в пам'яті певного реального об'єкта та його кількісно-темпоральної визначеності, яка не розпадається на окремі характеристики. Результати дослідження перцептивних механізмів у психології пізнання доводять, що можливе глобальне, нероздільне сприйняття автором тексту певної об'єктивної кількості, яка передає тривимірну модель довкілля, складену безпосередньо з кількості, з локалізації об'єкта в просторі і часі та передання її специфічними засобами мови.

У сфері локалізації в часі в мові існують специфічні ад'єктивно-адвербіальні показники, орієнтовані одночасно на узувальну градаційну і на ситуативно-модальну шкалу кількісних оцінок. Вони створюють певний парадигматичний ряд лексем. Модифікація крайніх членів ряду здійснюється градаційними та ситуативно-модальними показниками, які суміщають значення всього номінаційного комплексу в сторону тієї або тієї шкали оцінної квантифікації. У процесі пізнання світу темпоральність може бути визначена глобально як авторська вісь «МИНУЛЕ/ТЕПЕРІШНЄ/МАЙБУТНЄ», на якій в комплексних темпорально-оцінних номінаціях можуть бути лексеми, що не містять оцінних компонентів безпосередньо, проте передають його опосередковано.

Аналіз текстів художнього та публіцистичного стилів української мови дозволив виявити набір поліфункційних і спеціалізованих темпорально-оцінних показників, а також виділити на фоні часткових значень сферу загальної темпоральної оцінки, яка тісно пов'язана з категорією модуса висловлення.

Ключові слова: час, темпоральність, автор, оцінна шкала, інтенсивність.

The article deals with the determination of the location of the object on the time scale and the author's nomination of the exact and subjective space-time. The specificity lies in the cognitive activity of the subject who provides a quantitative and temporal assessment and in a set of concrete and partially-undefined time nominations that are in the vocabulary of the author of the text, which gives rise to two main moments of creating and perceiving a quantitative and temporal assessment. Such a general assessment arises on the basis of a holistic perception or reproduction in memory of a certain real object and its quantitative-temporal certainty, which does not break down into individual characteristics. The results of the study of perceptual mechanisms in the psychology of cognition prove that it is possible for the author of the text to have a global, indivisible perception of a certain objective quantity, which conveys a three-dimensional model of the environment, composed directly of the quantity, of the localization of the object in space and time and its transmission by specific means of language

In the field of temporal localisation, there are specific adjectival and averbal indicators in the language, oriented simultaneously to the usual gradational and situational-modal scale of quantitative assessments. They create a certain paradigmatic series of lexemes. Modification of the extreme members of the series is carried out by gradational and situational-modal indicators, which combine the values of the entire nomination complex in the direction of one or another scale of evaluative quantification.

In the process of learning the world, temporality can be defined globally as the author's axis «PAST/CURRENT/FUTURE», on which complex temporal-evaluative nominations may contain lexemes that do not contain evaluative components directly, but convey it indirectly.

The analysis of texts in the literary and journalistic styles of the Ukrainian language has revealed a set of multifunctional and specialized temporal-evaluative indicators, as well as to highlight, against the background of partial values, the sphere of general temporal evaluation, which is closely related to the category of mode of expression.

Key words: time, temporality, author, rating scale, intensity.

Постановка проблеми. Час – динамічний об'єкт, проте вісь часу – «минуле/теперішнє/майбутнє» – одномірна. Темпоральне значення в тексті автор передає, відображаючи неорієнтовані відтинки довгочасних подій, конкретних дій, станів, явищ природи й суспільства тощо. Завдяки

кооперації значень кількісно-темпоральних показників із темпоральними прийменниками, сполучниками і прислівниками відтинки довготи можуть бути відображені автором як орієнтовані, спрямовані в минуле чи майбутнє стосовно моменту мовлення або інших часових коорди-

нат та відповідатимуть на питання: «Як довго?», «Скільки часу триває/тривало/триватиме подія?». Точечні темпоральні значення відповідають на питання «Коли?» та означають локалізацію в часі. Часові параметри мають свою інтенсивність та формують специфічну авторську оцінку часу, яка завжди є суб'єктивною.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У вітчизняній лінгвістиці мовознавці окреслили такі аспекти задекларованої проблеми: 1) загальні характеристики лінгвістичної темпоральності [10; 11]; 2) категоріальність темпоральності [1; 2]; 3) видозміни категорії темпоральності на синтаксичному рівні [7; 9]; 4) трансформації категорії часу в порівняльному аспекті [5]; 5) дослідження категорії часу як власне-дієслівної категорії [4; 15].

Постановка завдання. Оцінно-темпоральне значення не було предметом окремого дослідження. Розглядаємо його в системі координат авторської об'ємної моделі світобудови, яка має такі грані: локалізація об'єкта в просторі та часі, що складає кількісну характеристику присутності будь-якого об'єкта/суб'єкта в навколишньому середовищі. Оцінно-темпоральне значення має як загальні, так і часткові аспекти вираження в мові /тексті, а саме: дієслово *тривати* та його субстантивованій корелят *тривалість*, некондиційні одиниці виміру *деякий час*, *період*, *проміжок часу* тощо в кооперації з оцінними конкретизаторами прономінативного, дієслівного та ад'єктивного характеру.

Виклад основного матеріалу. В. Барчук розглядав час як часткове в системі темпоральності, яка межує з кількісними ознаками. «Як відомо, час входить як семантико-граматичний складник до категорії темпоральності. Однак світоглядне розуміння онтологічного часу як теперішнього, минулого і майбутнього й така сама його граматична інтерпретація є частковими і неповними. Очевидно, ознаки часу пов'язані з поняттям тривання та кількості» [1, с. 65]. Показниками лексичного вияву темпоральності є іменники, які вказують на міру часу, тривалість події, займенникові слова із загальним вказівним значенням. Наприклад: «*Після восьмого класу йому не вдалося вступити в Ялтинське педучилище – він завалив російську. Після дев'ятого – так само*» [8, с. 79]; «*У 1990-році, коли балтійські країни оголосили про вихід з срср, кримські татари влаштували в Сімферополі мітинги на підтримку балтійців*» [8, с. 81].

В усіх різновидах оцінно-темпоральних структур натрапляємо на вживання лексем, які номінують загальноприйняті одиниці виміру часу:

секунда, хвилина, година, день, тиждень, місяць, рік, десятиліття, століття, тисячоліття, епоха або ж лексеми *час*: «*Працюю з перервою, бо вже час поставити готувати першу страву*» [14, с. 15]. «*Мені було тридцять років, але я тоді ніде не хотів працювати*» [14, с. 17]; «*У перший Владів приїзд ми, ясна річ, пішли в музей, де ось уже четвертий рік я мала столик у кабінеті, проводила англомовні екскурсії та писала заявки на гранти*» [8, с. 107]; «*Я дуже педантична людина, ніколи не запізнювався на зустріч ні з дівчиною, ні з коханкою, ні з друзями – завжди приходив на п'ять або п'ятнадцять хвилин раніше*» [14, с. 101]; «*Але ось він помер, і мені здалося, що разом з ним закінчилась певна епоха. Назвемо її «Епоха творення українськості»*» [14, с. 27]. **Епоха** за СУМом: 1. Великий проміжок часу з визначними подіями, явищами або процесами в природі, суспільстві, науці, мистецтві і т. ін.; // Період існування, наявності чого-небудь; період у чиемусь житті; // Момент, зв'язаний з якою-небудь подією, із зламом у розвитку чогось; вихідний пункт нового періоду. 2. Час, що відповідає певному розвитку Землі. 3. Час, на який подано певні відомості про небесні світила [12, т. II, с. 485].

Як неконвекційні одиниці виміру часу на нашому матеріалі спостерігаються іменники *момент*, *мить*, *період*, словосполучення *упродовж певного часу*, *час від часу* тощо, а також синтагматичні найменування проміжку часу, релевантного для особистої сфери комунікантів. У переносному експресивному значенні для репрезентації того, що є більшим, ніж норма, використовуємо іменник *життя*: «*Час від часу сини викликали «тринадцяту бригаду» – і здоровенні санітари з волосатими ручищами виводили нещасну з хати в гамівній сорочці*» [13, с. 36]; «*Львівський період мого життя наклав на мене свої відбитки*» [13, с. 36]; «*На мить у голові запаморочилось од хмільного зимового повітря, від свіжого снігу, від саду, що дихав на нього чистим холодом, на якусь мить запаморочилося, заплутало-заснувало думки...*» [6, с. 102]. У значенні таких структур простежуються кількісні оцінні компоненти. Наприклад, для *час від часу* або *львівський період* означає «невеликий проміжок часу», *мить* – майже нуль, дуже короткий проміжок часу, «*час від чогось*», *життя* – щось більше («*Життя* – 3. Період існування кого-небудь» [12, т. II, с. 485]). Ми натрапляємо на уживання цих структур автором в мінімальному контексті без конкретизатора.

Оказіонально в ролі оцінних лексем протяжності в часі використовують назви частин доби:

«Мама розповідала, що мене шукали **цілу ніч** усім селом» [13, с. 61]; «**Зранку** я поспішала до школи, **після обіду** пасла корову, а **ввечері допізна** робила уроки» [13, с. 116].

Досить однозначними й частотними оцінно-темпоральними показниками довготи процесуального об'єкта є ад'єктиви *довго/довгий, коротко/короткий*.

Як і інші параметричні прикметники/прислівники полюса «більше норми» ад'єктив *довго* може бути як безоцінний показник континуальності в поєднанні з іменниками міри. У поєднанні з кількісно невизначеними номінаціями часу він сумішується до сфери оцінки: «**Війна ж тривала так довго**, що здавалося, **їй кінця краю не буде**» [13, с. 126].

В. Барчук стверджує, що «що первинна ідея часу ментально і світоглядно формувалась на основі мовних знаків, які репрезентують динамічну ознаку світу, виражену як дія. Це означає, що граматична темпоральність перебуває біля витоків ідеї часу. Отже, встановлюючи сутність і структуру семантики дії, можемо визначити сутність і структуру ідеї часу в аперцептивно-денотативному аспекті» [2, с. 12].

Не дивлячись на когнітивну подібність часової та локальної протяжності, сфери їх мовної репрезентації несиметричні. У сфері часу немає оцінки відстані, оскільки час може бути нематеріальною величиною. Наприклад, відстань, незаповнена матерією, це тлумачення лексеми «пауза», що співвідноситься із проміжком часу всередині якогось процесу або між різними процесами: «**Може і є такі письменники, які під час письма думають про стиль, про те, що непогано було б утнути щось, як у Пруста, але я цього боюся, і тоді ставлю творчість на паузу**» [14, с. 87].

Обмеження з двох сторін проміжку часу визначаються іменником **час** (або його відповідниками) з **прийменниками** або оцінними конкретизаторами: «**Я й собі сідаю на портфель і думаю, чому цей проклятий псище опинився саме зараз і саме на цій стежці, де ніхто протягом найближчої години-двох не з'явиться і не прожене його геть**» [13, с. 77]. Також цікавий приклад, коли час обмежується лексемами *звечора* і *на ранок*, які послідовно уживаються у різних реченнях, створюючи ланцюжок повідомлень: минуле/вечір, ніч – теперішнє – ранок: «**Ще звечора** тьмяно білів сніг... **А вночі** пішов дощ... **А на ранок**... виплило сонечко» [6, с. 250].

Локалізація подій в часі може бути досить точною, якщо відповідний момент відомий мовцю: «**Двадцять сьомого лютого** я прокинулася, як

завжди, близько восьмої» [8, с. 247]. Оцінна локалізація в часі передається засобами наблизеності, невизначеності або оцінної визначеності, часто переданої специфічними одиницями на визначення часу: *незадовго до десятої, близько восьмої, під вечір* тощо: «**Під вечір** прочитали в новинах, що кримський парламент усунув уряд і новим прем'єром обрав Аксьонова» [8, с. 251].

Локалізація в минулому може ускладнюватися когнітивним процесом забування, втратою точних знань або труднощами точного виділення моменту початку певної дії: «**Десять років через п'ять напровесні, здається, саме після Міжнародного жіночого дня, Бугай й Ориська насмерть вчаділи в легковій машині голови, яку аж через три дні по тому знайшли на тупиковій дорозі, що вела до польового озера**» [13, с. 212].

Найтипівшим способом градаційної оцінки події в минулому є структури з прийменником **до**, прислівниками **давно, недавно, незадовго, зазделегідь** тощо.

«**Я зазделегідь** відчувала, що шкільна медаль в останню мить таки зробиться фата морганою, тому просила батьків, щоб хоч друге півріччя мені дозволили вчитися у Львові» [13, с. 252].

Локалізація в минулому відносно моменту мовлення може передаватись структурою *декілька днів (чи років, місяців тощо) тому*, крім цього можуть бути й інші сполуки, наприклад, по всьому: «**Коли врешті настало «по всьому», час розділився на дві частини, і одна висипалась крізь пальці наче пісок, а інша – знерухомілася, застигла і стала монолітом, горою Аю-Даг**» [8, с. 214].

У минулому може бути кілька подій, які передують одна одній: «**По невдалій спробі** вчителювання **проводила** в Хансарай заходи і **грала** в аматорському театрі» [8, с. 215].

Градаційна кількісно-оцінна локалізація об'єкта чи події в майбутньому реалізується прислівником *скоро* та субстантивними групами темпоральної семантики.

«**Скоро** всі рушили під конвоем; **Лько** опинився поряд з учителем їхньої школи, котрого спершу навіть не впізнав – був учитель зодягнутий у якесь дрантя, обидва валянки підв'язані мотузками, бо, **либонь, спадали галоші**» [6, с. 24].

«**На лихо, цей день мав настати вже завтра**» [13, с. 273].

Теперішній час на шкалі темпоральності має дещо розмите відображення, оскільки це можуть бути лексеми *сьогодні* – з більшою територією охоплення і, наприклад, *мить* – з короткою, миттєвою дією.: «**І саме в цю мить** у ньому раптово

дозріло тверде рішення – зайти до Віри і сказати їй...» [6, с. 102]. «Сьогодні – 1. У цей, нинішній день між учорашнім і завтрашнім днем). 2. Нинішній день; теперішній час, сучасність» [12, т. XI, с. 914]; «Мить – 1. Дуже короткий проміжок часу; момент» [12, т. IV, с. 722].

Таким чином, авторська модель тексту враховує конкретні ситуації спілкування і поєднує виявлення зв'язку між мовленнєвою діяльністю та іншими невербальними видами діяльності.

Висновки. Когнітивні різновиди кількісно-темпоральної оцінки найяскравіше простежуються в складних номінаціях з окремими субстантивними назвами предмету оцінки – кіль-

кісної ознаки і об'єкта носія цієї ознаки. Структури з експліцитним предметом оцінки однотипні для всіх видів величин. До максимально розщепленої структури оцінки входить до шести компонентів: об'єкт-носій цієї ознаки; квантитативна ознака об'єкта; одиниця виміру ознаки; число або оцінка цих одиниць; показник перевищення чи наближення до числа. Для передання темпоральної оцінки існують певні назви як нейтральні, так і ті, що передають інтенсивну ознаку. Морфологічними виразниками темпорально-оцінної семантики найчастіше є прикметники, прислівники, дієслова, допоміжними є займенникові слова, прийменники.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Барчук В. М. Граматична категорія темпоральності: семантико-структурний аспект. *Мовознавство*, 2011. № 6. С. 64–76.
2. Барчук В. Граматична темпоральність: Інтервал. Час. Таксис: Монографія. Івано-Франківськ: Сімик, 2011. 416 с.
3. Бачишина О. Б. Семантика часу і простору: особливості, стан та проблеми дослідження в українському мовознавстві. *Наукові праці. Філологія. Мовознавство*. Випуск 209. Том 221. С. 6–11.
4. Городенська К. Г. Морфологічні категорії української мови в нових семантико-граматичних вимірах. *Рідний край*, 2019. №1. С. 62–66.
5. Грачова А. В. Прислівник як обов'язковий компонент функційно-семантичного поля темпоральності. *Studia philologica*. 2018. Вип. 10. С. 59–65. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/stfil_2018_10_10.
6. Гуцало Є. Весна високосного року. Київ: Молодь, 1973. 274 с.
7. Кульбабська О.В. Вторинна предикація у простому реченні : монографія. Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2011. 672 с.
8. Левкова А. За Перекопом є земля. Київ: Лабораторія, 2023. 390 с.
9. Мірченко М. В. Структура синтаксичних категорій. 2-ге вид., переробл. Луцьк: Вежа, 2004. 394 с.
10. Плегуча А. А. Загальна характеристика лінгвістичної темпоральності. *Закарпатські філологічні студії*, 2020. Вип. 14. Т.1. С. 173–176.
11. Романюк С. Структура категорії темпоральності в сучасній українській мові. Варшава: Katedra Ukrainistyki Uniwersytet Warszawski, 2014. 236 с.
12. Словник української мови в 11-ти томах. Київ: Наукова думка, 1970–1980.
13. Слоновьська О. Дівчинка на кулі. Харків: Вид-во КСД, 2012. 400 с.
14. Терен Т. РЕСвізити. Антологія письменницьких голосів. Книга 3. Львів: Вид-во Старого Лева, 2017. 288 с.
15. Vintoniv M., Grachova A., Fedorova Yul., Novikova Ol., Tiutiuma T. Adverbial Time Indicators of Correlation of the Event with the Actual Moment; Strukture, Semantics, Funktions. *Posmodern Openings*, 2020, Volume 11, Issue 2 Supl. 1, p. 327–343.